

TADEUSZ MALINOWSKI

O WINNICZKACH (*HELIX POMATIA L.*) Z WYSPIY KOMOROWSKIEJ
NA JEZIORZE BYTYŃSKIM
W KONTEKŚCIE CHRONOLOGICZNO-KULTUROWYM

Abstrakt: Autor wskazuje, że nie jest możliwe łączenie skorupki ślimaka winniczka (*Helix pomatia L.*) z grodziskiem kultury łużyckiej z wczesnej epoki żelaza, znajdującym się na Wyspie Komorowskiej. Skorupki te przynajmniej w części są związane z tamtejszym osadnictwem grodowym z okresu wczesnośredniowiecznego, po części – być może – z osadnictwem późnośredniowiecznym.

Słowa kluczowe: winniczki (*Helix pomatia L.*), Wyspa Komorowska, kultura łużycka, wczesne średniowiecze, mnisi.

Abstract: The author demonstrates that finds of *Helix pomatia L.* shells cannot be connected with the Lusatian Culture strongholds from the Early Iron Age on Komorowska Island. These snail shells should be associated, at least in part, with the Early Medieval stronghold that stood on the island and possibly also in part with the Late Medieval occupation.

Keywords: edible snail (*Helix pomatia L.*), Komorowska Island, Lusatian Culture, Early Middle Ages, monks.

Zupełnie niedawno zostało opublikowane opracowanie poświęcone mięczakom znalezionym na stanowiskach kultury łużyckiej w Polsce (M. Zabilska 2012). Ponieważ również w trakcie moich wykopalisk na grodzisku tej kultury na Wyspie Komorowskiej pojawiły się one, choć niezbyt liczne (T. Malinowski 2006, s. 141), z zainteresowaniem wyszukiwałem informacje o nich we wspomnianym artykule. Natrafiłem na nie i bardzo się rozczarowałem podanymi tam danymi. Otóż Autorka, posługując się publikacją opracowań badań specjalistycznych materiałów pochodzących z Komorowa już na podstawie jej tytułu (przycaczanego zresztą przez nią w zestawieniu literatury), powinna zorientować się, że materiały te odnoszą się nie tylko do kultury łużyckiej, lecz również do okresu wczesnego średniowiecza. Informacje o tym zróżnicowaniu kulturowym i chronologicznym poszczególnych warstw wydzielonych w trakcie wykopalisk mogła dodatkowo uzyskać w artykule wstępnym owej publikacji (T. Malinowski 2004, s. 7) oraz w wykorzystanym przez siebie opracowaniu zwierzęcych szczątków kostnych (D. Makowiecki, M. Makowiecka 2004, *passim*).

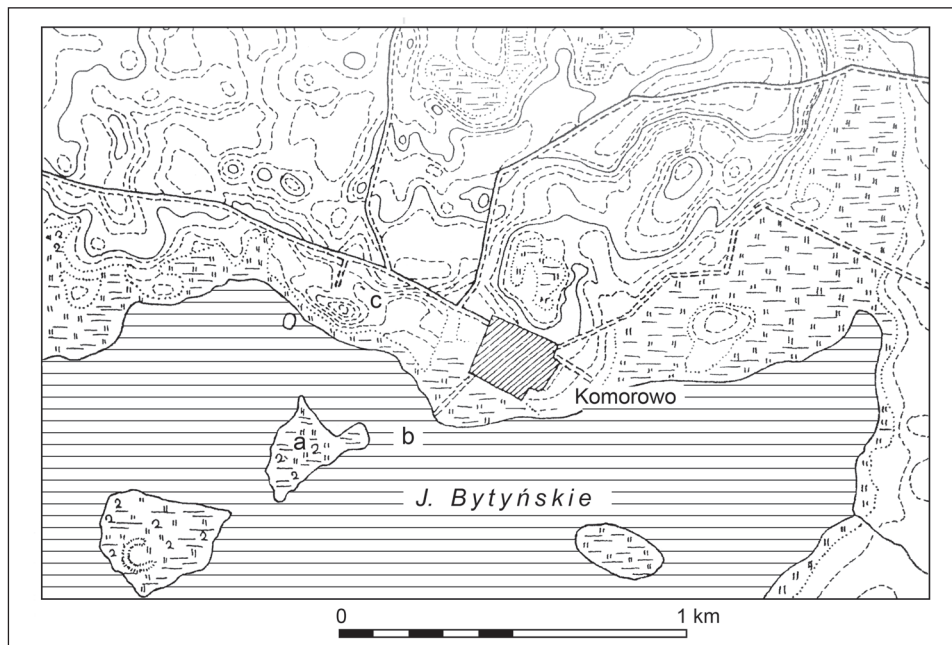
Autorka nie dostrzegła jednak tej różnicy, stąd w tabeli 1, będącej wykazem stanowisk kultury łużyckiej ze szczątkami malakologicznymi, w odniesieniu do grodziska w Komorowie (M. Zabilska 2012, s. 269, poz. 16) zamieszczona materiały odnoszące się bez wątpienia do czasów późniejszych. Podaje bowiem wśród nich skorupki ślimaka winniczka (*Helix pomatia L.*), który do Wielkopolski został sprowadzony w X–XI w. przez mnichów jako substytut mięsa, przede wszystkim w okresach postów (np. J. Urbański 1951, s. 27 i 104; tenże 1963, s. 236; R. Wąsowski,

A. Penkowski 2003, s. 56). Jest o tym zresztą mowa na początku artykułu, m.in. o materiałach malakologicznych z Komorowa (A. Dzieczkowski 2004, s. 139), umieszczonego przez M. Zabilską w bibliografii. Inna sprawa, że Autorka w przywołanej wyżej tabeli 1 jako literaturę dotyczącą ślimaków i małży z Komorowa podaje opracowanie D. Makowieckiego i M. Makowieckiej (2004), którzy jednak tylko w dwóch miejscach (tabele 1 i 2) wskazują ogólnie na znaleziska małży. Dane przedstawione przez Autorkę, bardzo szczegółowe, pochodzą natomiast ze wspomnianego opracowania A. Dzieczkowskiego (2004, tabela 1). Opracowanie to przywołuje dopiero w nieco szerszej prezentacji materiałów malakologicznych z Komorowa (M. Zabilska 2012, s. 277), oczywiście, zaliczając do pozostałości związanych z kulturą łużycką nie tylko winniczki, lecz również inne ślimaki, których skorupki wystąpiły w warstwie I oraz II badanego stanowiska i najpewniej pochodzą z dużo późniejszego czasu. Natomiast jako ciekawostkę w odniesieniu do spraw poruszanych przez autorkę mogę podać, że domieszką do gliny używanej do budowy pomieszczeń ludności kultury łużyckiej w Komorowie był m.in. muł jeziorny zawierający szczątki muszelek ślimaków wodnych i małży (M. Pawlikowski 2004, s. 168; T. Malinowski 2006, s. 128).

Opracowanie autorstwa M. Zabilskiej rozczarowało mnie w zakresie przedstawienia materiałów pochodzących z Komorowa. Gorzej, bo może wprowadzić w błąd czytelnika, który nie orientuje się w szczegółach prawidłowego datowania tamtejszych znalezisk. Dziwię się zwłaszcza, że Autorka nie zauważyła tego, iż winniczki nie są reprezentowane na innych, bogatych w materiały malakologiczne, obiektach kultury łużyckiej. Wprawdzie w Jankowie w pow. inowrocławskim (M. Zabilska 2012, tabela 3, s. 275) pojawia się określenie *Helicidae*, jednakże przedstawiciele tej rodziny ślimakowatych występujący w Wielkopolsce (R. Wąsowski, A. Penkowski 2003, s. 49, 52–54) nie mogą przecież być wiązani wyłącznie z winniczkami – *Helix pomatia* L., gdyż są wśród nich np. ślimak zaroślowy, a także wstężyki: ogrodowy, gajowy i austriacki.

Jak zatem oceniać znalezienie winniczków na Wyspie Komorowskiej (ryc. 1)? Przypomnijmy, że 9 skorupek znaleziono w warstwie I, zawierającej materiały zabytkowe kultury łużyckiej, z okresu wczesnego i późnego średniowiecza oraz czasów nowożytnych, a więc silnie przemieszanej; 5 – w warstwie II, w której ujawniono głównie zabytki wczesnośredniowieczne i nieco znalezisk kultury łużyckiej – te ostatnie wyraźnie na złożu wtórnym; 4 – w warstwie III, zawierającej wyłącznie charakterystyczne zabytki kultury łużyckiej (A. Dzieczkowski 2004, s. 144; T. Malinowski 2004, s. 7). Dlaczego zatem kulturze łużyckiej nie należy przypisywać znajomości ślimaka winniczka? Pomijając już przytaczaną okoliczność, że ślimak ten pojawił się na terenie Wielkopolski gdzieś w X–XI w., można wskazać na fakt, że owe ślimaki chowają się przed zimą w jamkach wygrzebanych w ziemi, nawet na głębokości 20 cm (J. Urbański 1963, s. 232; A. Dzieczkowski 2004, s. 140). Niestety, nie znając dokładnej głębokości, na jakiej wystąpiły pozostałości po winniczkach w warstwie III, należy przyjąć, że zagrzebały się one w niej płytko, przebywając wcześniej wyżej, na poziomie osadnictwa wczesnośredniowiecznego. Nie mogło – w tym konkretnym przypadku – odnosić się to do jeszcze późniejszego osadnictwa na Wyspie Komorowskiej, gdyż zakładałoby jeszcze większe zagłębienie się winniczków przed okresem zimowym: warstwa II, wczesnośredniowieczna, ma bowiem przeciętną miąższość około 20–25 cm (T. Malinowski 2004, s. 7). Skorupki winniczka ujawnione zaś w warstwie I mogły po części – jak inne materiały kultury łużyckiej i wczesnośredniowiecznej – znaleźć się na złożu wtórnym, albo też częściowo pochodzić z jeszcze późniejszego czasu, np. XV–XVI w., gdy ślimaki te były cenione (np. J. Urbański 1951, s. 28; tenże 1963, s. 236 i 238). Dlatego należy stwierdzić, że w każdym razie winniczki występowały na Wyspie Komorowskiej już we wczesnym średniowieczu.

Niestety, badania wykopaliskowe na Wyspie Komorowskiej prowadzone w latach 1970 i 1971 – które objęły powierzchnię zaledwie 2 arów – nie były kontynuowane z przyczyn pozanaukowych (T. Malinowski 1972, s. 358; tenże 2006, s. 149), nawet po uzyskaniu – kilkanaście lat później – środków finansowych z resortu szkolnictwa wyższego (T. Malinowski 1990, s. 125–126; tenże 2004, s. 6). Piszę o tym dlatego, że bardzo wiele kwestii zostało w dotychczasowych wykopaliskach tylko zary-

Ryc. 1. Komorowo, pow. szamotulski

a – grodzisko kultury lużyckiej i wczesnośredniowieczne na Wyspie Komorowskiej; b – ślady drewnianego mostu; c – cmentarzysko wczesnośredniowieczne.

Wg T. Malinowskiego 2012, ryc. 6

Fig. 1. Komorowo, Szamotuły district

a – Lusatian stronghold and Early Medieval stronghold on Komorowska Island; b – remains of a wooden bridge; c – Early Medieval cemetery.

After T. Malinowski 2012, Fig. 6

sowanych, wiele po prostu nie było ujawnionych – a dotyczy to zarówno tamtejszego osadnictwa kultury lużyckiej, jak i wczesnośredniowiecznego, czy jeszcze późniejszego. Niestety, wbrew podjętym zobowiązaniom nie zostały szczegółowo opracowane materiały wczesnośredniowiecznego osadnictwa na Wyspie Komorowskiej (por. T. Malinowski 2004, s. 9; tenże 2006, s. 9), oczywiście z wyjątkiem badań specjalistycznych, przywoływanych kilkakrotnie w powyższym tekście. Sprawia to, że o okresie wczesnośredniowiecznym na Wyspie Komorowskiej, po przeprowadzeniu tak ograniczonych badań wykopaliskowych, wiadomo tylko tyle, ile przekazują tymczasowe sprawozdania z owych prac (por. zestawienie literatury: T. Malinowski 2006, s. 154–155), a ponadto ujęcia popularnonaukowe (T. Malinowski 2008; 2012, s. 88–92). Wcześniej badania przeprowadzone w okresie międzywojennym, które dostarczyły również materiałów wczesnośredniowiecznych, krótko referuje J. Kostrzewski (1929; 1934), szerzej charakteryzuje je W. Hensel (1959, s. 97–101). O grodzisku wczesnośredniowiecznym na Wyspie Komorowskiej wspomina też W. Kowalenko (1938, s. 235–236). W każdym razie osadnictwo wczesnośredniowieczne na Wyspie Komorowskiej, które zapewne wykorzystało wcześniejsze obwałowania kultury lużyckiej i stało się osadnictwem grodowym, w świetle materiałów pozyskanych w trakcie badań międzywojennych można odnieść do faz B(?)–D–E i aż po późne średniowiecze (W. Hensel 1959, s. 101), które to fazy odpowiadają latom 600–800 (?)–950–1100–1250 (W. Hensel 1950, s. 5). W gruncie rzeczy odpowiada to chronologii określonej dla powojennych wykopalisk: między przełomem VIII i IX a połową XIII w.,

przy czym zasadniczy okres zamieszkiwania Wyspy Komorowskiej we wczesnym średniowieczu należy widzieć między X a XII w. (T. Malinowski 1973, s. 97–98; tenże 2008, s. 51–52; tenże 2012, s. 88). W tym datowaniu mieści się zatem czas, od którego (X i XI w.) winniczki były sprowadzane przez mnichów, m.in. do Wielkopolski (J. Urbański 1963, s. 236; A. Dzieczkowski 2004, s. 139). Szkopuł tkwi w tym, że nie mamy żadnych informacji historycznych o mnichach na Wyspie Komorowskiej i w jej najbliższym sąsiedztwie na lądzie stałym.

Mnisi, pustelnicy, mieli natomiast przebywać na samym początku XI w. w Kaźmierzu odległym od Komorowa zaledwie 6 km w linii prostej. Jak pisze Jan Długosz (reedycja z roku 1962, s. 288), Benedykt Włoch, mnich z klasztoru pod Rawenną, został zamordowany wraz z 4 towarzyszami 11–12 listopada 1003 r. Dalej natomiast: „Potem książę czeski Brzetysław zaczął rabować inne świętości, mianowicie zwłoki Pięciu Braci Męczenników, Jana, Benedykta, Izaaka, Mateusza i Krystyna, którzy za panowania Bolesława, pierwszego króla polskiego w miejscu, gdzie dziś jest miasto Kazimierz, wiedli, jak powiedzieliśmy, życie pustelnicze o najostrzejszej regule i ponieśli śmierć męczeńską” (J. Długosz 1962, s. 399). Aczkolwiek ów wymieniony Kazimierz niekiedy utożsamia się z Kazimierzem Biskupim w pow. konińskim (np. A. Wędzki 1964, s. 297; T. Dusza 2000; por. też K. Górską-Gołąską 1988, s. 153), to jednak wielu badaczy jest innego zdania, że chodzi tu o Kaźmierz w pow. szamotulskim (np. W. Hensel 1959, s. 48; W. Abraham 1962, s. 193; B. Kürbis 2001, s. 119–120; G. Labuda 2004, s. 206–230). I tak na przykład K. Górską-Gołąską (1988, s. 153) dosadnie stwierdza, iż „najbardziej wiarygodna relacja św. Brunona z Kwerfurtu mówi wyraźnie, że pierwotny erem znajdował się na trasie pochodu wojsk cesarza Henryka II w 1005 r., a zatem na zachód od Poznania”. Cytowana już B. Kürbis (2001, s. 123) dodaje, że według miejscowej ludności okolic Kaźmierzajacy zakonnicy zostali zabici na określonej łączce między rzeką a lasem. Potwierdza to niedawno wydana broszura (Kaźmierz b.r.w., s. 5). Niestety, w Kaźmierzu i jego bardzo bliskim sąsiedztwie nie zostały poczynione jakiegokolwiek odkrycia archeologiczne, które mogłyby dokumentować owe wydarzenia historyczne. Czy jest zatem możliwe łączenie kaźmierskich pustelników z pojawieniem się winniczków na Wyspie Komorowskiej? Chyba raczej nie, ze względu na obowiązującą ich bardzo ostrą regułę, nawet gdyby ich erem znajdował się jeszcze bliżej tej wyspy niż obecny Kaźmierz.

Czy zatem w Komorowie, gdzie występują ślady wielu stanowisk osadniczych z wczesnego średniowiecza (M. Grabska, T. Malinowski 1975, ryc. 1 i s. 163–164; T. Malinowski 2008, s. 16–17, ryc. 9), w tym również datowane na lata 800–1100 i 800–1250 (W. Hensel 1959, s. 102), nie mówiąc już o Wyspie Komorowskiej, można się liczyć z przebywaniem innych jeszcze mnichów, którzy mogli sprowadzić winniczki? Niestety, owe liczne wczesnośredniowieczne stanowiska osadnicze nie były poddane badaniom wykopaliskowym, natomiast na Wyspie Komorowskiej stwierdzono dotychczas występowanie jedynie zarysu przydennej części wczesnośredniowiecznego obiektu (być może ziemianki, piwniczki lub innego częściowo zagłębionego budynku naziemnego) o długości około 2,5 m i szerokości dochodzącej do około 1,6 m (T. Malinowski 1973, s. 96; tenże 2006, s. 52 i 56; tenże 2008, s. 24–25), a także na część rozsypiska kamieni, zajmującą powierzchnię około 40–50 m² – natomiast, nie można pokusić się o wysnucie (w dotychczasowym zakresie badań) przypuszczenia, czego jest ono pozostałością, z jakiej ewentualnej budowli ono pochodzi (T. Malinowski 1973, s. 96; tenże 2008, s. 23–24). Gdyby taka możliwość została w przyszłości potwierdzona, byłoby to niewątpliwie świadectwem dość wysokiej rangi wczesnośredniowiecznego grodu, którego część mieszkańców mogła być mnichami i hodować winniczki.

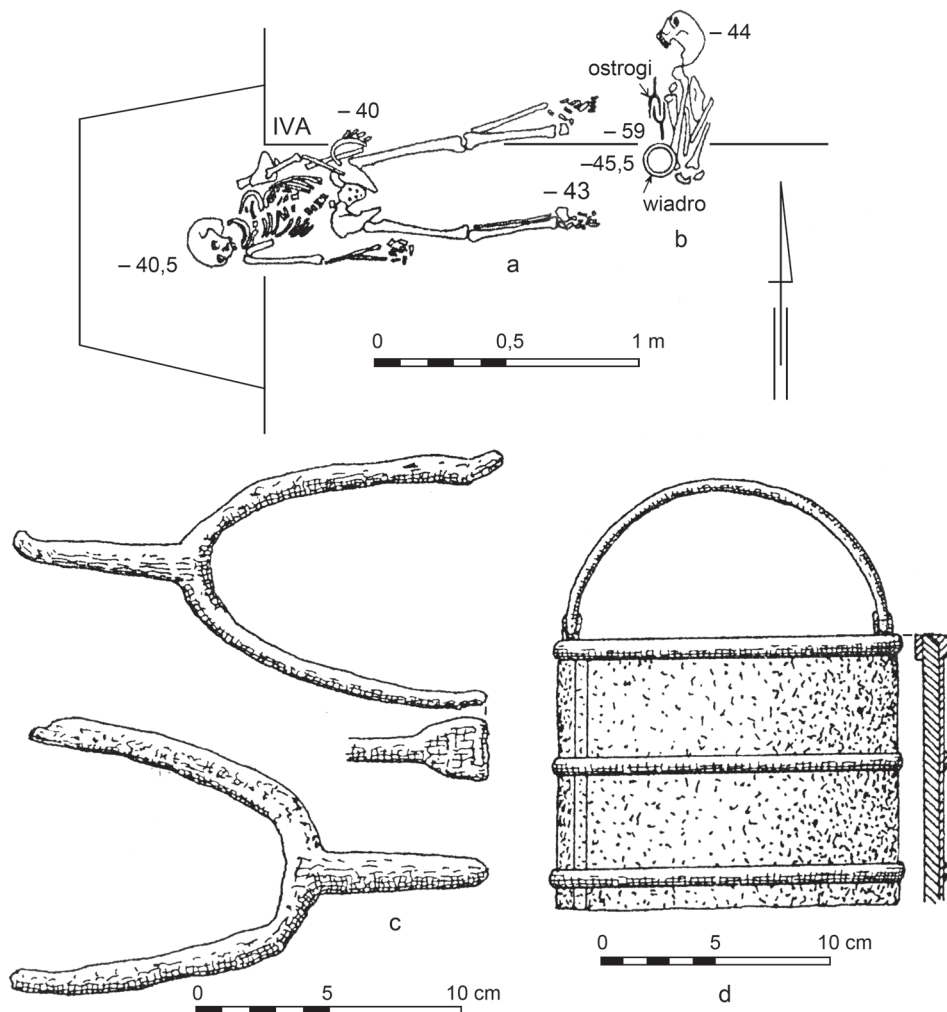
Są jednak jeszcze inne argumenty sugerujące ową rangę wczesnośredniowiecznego grodu na Wyspie Komorowskiej. Oto bowiem w pobliżu grodziska, lecz już na lądzie stałym, odkryto – i częściowo rozkopano – szkieletowe cmentarzysko wczesnośredniowieczne (ryc. 1), które – według pozyskanych materiałów – mogło powstać już w 2 poł. X w. lub najpóźniej w 1 poł. XI w. i funkcjonowało przypuszczalnie do końca XI w. (T. Malinowski, A. Malinowski, W. Lorkiewicz 1994, s. 29). Na cmentarzysku tym odkryto m.in. dwa interesujące pochówki. Pierwszy (nr 20),

w którym odsłonięto kości osobnika płci męskiej w wieku *adultus*, wyposażonego w nóż żelazny tkwiący w pochewce skórzanej okutej obustronnie cienką, zdobioną blachą brązową oraz nieco odsunięte w bok od kości lewej nogi niewielkie wiadro drewniane, w górnej części (a nie wykluczone iż w całości) wewnątrz i zewnątrz obite cienką żelazną blachą. Drugi natomiast pochówek (nr 21) zawierał również kości osobnika płci męskiej w wieku *adultus*, lecz zgrupowane w jednym miejscu na skutek przesunięcia ich przy zakładaniu późniejszego grobu. Mężczyzna był wyposażony w parę ostróg żelaznych oraz w niewielkie wiadro drewniane, obite na zewnątrz i w górnej części powierzchni wewnętrznej cienką blachą żelazną (ryc. 2). Na podstawie ostróg i wiadra można łącznie przyjąć, że groby pochodzą z okresu między 2 poł. X w. a 1 poł. XI w. (T. Malinowski 1977, s. 218; T. Malinowski, A. Malinowski, W. Lorkiewicz 1994, s. 20–27), co mieści się nie tylko w ramach datowania osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Wyspie Komorowskiej, ale i pobytu pustelników w Kaźmierzu lub jego okolicy. Groby te – a zwłaszcza ów z ostrogami – można interpretować jako pochówki konnych wojowników, będących najpewniej Słowianami, a nie Normanami (przemawiają za tym wyniki przeprowadzonych badań antropologicznych). Być może byli oni wojami wchodzącymi w skład sił zbrojnych państwa wczesnopiastowskiego, rozlokowanych w różnych opolach (T. Malinowski 2005). Pochówki takich wojowników występują ponadto w pobliżu ważnych szlaków komunikacyjnych (Z. Kurnatowska 2008, s. 367). Oczywiście, i ta okoliczność podnosi rangę wczesnośredniowiecznego grodu i pozwala dopuszczać sugestie, że przebywali w nim również mnisi.

Obecnie przechodzimy do kolejnej kwestii. Oto bowiem najprawdopodobniej właśnie przez Komorowo wiódł ważny szlak komunikacyjny, którym miał podróżować m.in. cesarz niemiecki Otton III w trakcie powrotu z pielgrzymki do grobu św. Wojciecha w Gnieźnie w marcu 1000 r. Miejscowość ta jest bowiem umieszczana w tekście i na mapkach rozmaitych opracowań (ryc. 3), czasem zresztą wymiennie z Kaźmierzem, co w tym przypadku nie ma znaczenia ze względu na – wspomnianą już – niewielką odległość między nimi (np. M. Przybył, W. Dzieduszycki 2000, s. 144 i 145; W. Dzieduszycki, M. Przybył 2002a, ryc. 1, s. 27; ci sami 2002b, s. 57 i 59; Z. Kurnatowska 2008, s. 361). Powstaje pytanie: czy Otton III mógł zatrzymać się w grodzie na Wyspie Komorowskiej?

Przede wszystkim należy stwierdzić, że powrót Ottona III z Gniezna do Magdeburga trwał mniej więcej 10 dni (W. Dzieduszycki, M. Przybył 2002a, s. 26), natomiast jego trasa – w linii prostej między poszczególnymi punktami wskazanymi w ujęciach rekonstrukcyjnych – wynosiła około 430 km, czyli w istocie z pewnością dużo więcej. Średnio zatem na jeden dzień podróży powrotnej wypada około 50 km, gdy tymczasem odległość z Poznania (gdzie zapewne zatrzymał się po przebyciu takiego właśnie dystansu z Gniezna) do Komorowa – to około 25 km. Ponieważ Otton III był delikatnego zdrowia, a było to przedwiośnie (por. Z. Kurnatowska 2002, s. 92), nie można wykluczyć, iż zatrzymał się w połowie przebytej dziennej trasy nie w kwaterze nocnej, lecz na krótki wypoczynek i posiłek (T. Malinowski 2008, s. 57; tenże 2012, s. 92). Zresztą nawet gdyby miał to być postój z noclegiem, to przecież – jak pisze Z. Kurnatowska (2002, s. 96) – w ówczesnych grodach było zaledwie parę budynków mieszkalnych, w tym dom naczelnika grodu, w którym można było zakwaterować cesarza i ewentualnie najdostojniejsze osoby z jego orszaku. Samo dotarcie do grodu położonego na wyspie nie było problemem, gdyż w miejscu najwyższej przestrzeni wodnej (ryc. 1) zapewne istniał drewniany most (tak jak w przypadku niektórych innych grodów wczesnośredniowiecznych – T. Malinowski 2008, s. 26), podobnie jak w tym samym miejscu w XIV–XV w. (T. Malinowski 1973, s. 98; tenże 1977, s. 213–215; tenże 2008, s. 14, 16, 61–63).

Przedstawione dociekania, niekiedy operujące hipotezami, odnoszą się do rangi wczesnośredniowiecznego grodu na Wyspie Komorowskiej. Nawet jeśli nie we wszystkich elementach odpowiadają one ówczesnej rzeczywistości, to w każdym razie mogą sugerować pobyt w grodzie mnichów i tym samym uzasadniać fakt występowania w nim winniczków. Być może w jakimś odleglejszym czasie – gdyż Wyspa Komorowska wchodzi obecnie w skład rezerwatu przyrody

Ryc. 2. Komorowo, pow. szamotulski

a – rzut poziomy grobu nr 22; b – rzut poziomy grobu nr 21; c – ostrogi (grób nr 21); d – rekonstrukcja drewnianego wiadra obitego żelazną blachą (grób nr 21).

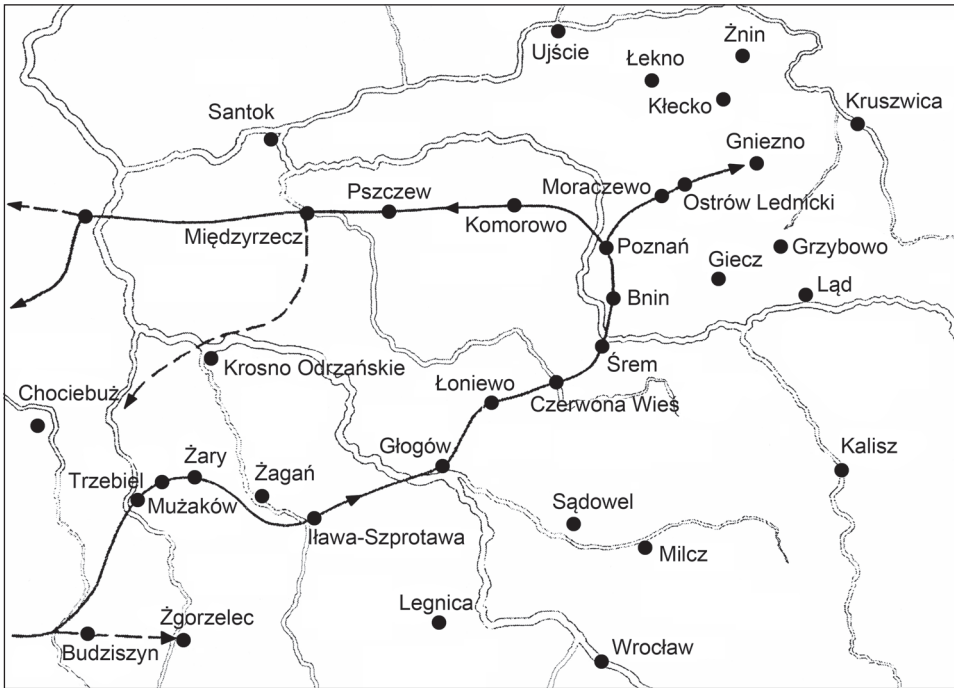
Wg T Malinowskiego, A. Malinowskiego i W. Lorkiewicza 1994, ryc. 14

Fig. 2. Komorowo, Szamotuły district

a – plan of grave 22; b – plan of grave 21; c – spurs (grave 21); d – reconstruction of an iron-fitted wooden bucket (grave 21).

After T Malinowski, A. Malinowski and W. Lorkiewicz 1994, Fig. 14

(P. Śliwa, S. Janyszek 2007, s. 61) – badania archeologiczne pozwolą uzyskać materiały, które poszerzą w sposób istotny obecną, ułamkową znajomość problematyki tamtejszego grodziska wczesnośredniowiecznego (i nie tylko!). W każdym razie wiadomo, że winniczek jest ślimakiem lądowym, zwierzęciem roślinożernym (J. Urbański 1963, s. 215 i 231; C. Jura 2005, s. 673), a „na wolności” osiedla się w lasach liściastych i zaroślach (J. Urbański 1951, s. 28; R. Wąsowski, A. Penkowski 2003, s. 56). Nie jest prawdopodobne, aby dostał się na Wyspę Komorowską przez wodę ani żeby

Ryc. 3. Hipotetyczna trasa podróży Ottona III w 1000 r.

Wg W. Dzeduszyckiego i M. Przybyła 2002b, ryc. 1

Fig. 3. Hypothetical route taken by the German emperor Otto III in the year 1000.

After W. Dzeduszycki and M. Przybył 2002b, Fig. 1

przepelzł – liczną grupą – przez istniejący z pewnością most. W dodatku w tym czasie winniczki nie występowały w Wielkopolsce „dziko”, lecz były hodowane, o czym pisałem wcześniej. Jeśli też skorupki znalezione w warstwie I nie występują jedynie na złożu wtórnym (jak – o czym również pisałem – spotykane w niej zabytki kultury łużyckiej i wczesnośredniowieczne), lecz pochodzą z późniejszego czasu, to i tak ślimaki te musiały zostać celowo sprowadzone przez człowieka, który miał na Wyspie Komorowskiej zamek w XIV i XV w. z wiodącym do niego mostem (W. Kowalenko 1938, s. 235; T. Malinowski 1973, s. 98; tenże 2008, s. 60–61; tenże 2012, s. 93). Co istotne, w XV i XVI w., prawdopodobnie pod wpływem licznych cudzoziemców i wyjazdów Polaków do zachodniej Europy, winniczki zaczęto hodować w celach kulinarnych (J. Urbański 1963, s. 238).

We wczesnym średniowieczu spożywanie winniczków i innych ślimaków – przypuszczalnie z wyjątkiem okresów głodu – nie upowszechniło się wśród rodowitych mieszkańców ziem polskich (J. Urbański 1963, s. 236). Może właśnie dlatego – a częściowo również z racji braku większej ilości ekspertyz malakologicznych – nie pisze się o tym w ogólniejszych opracowaniach odnoszących się do polskiego wczesnego średniowiecza (np. J. Kostrzewski 1962; W. Hensel 1980; M. Dembińska 1978a; 1978b; A. Buko 2005), a zupełnie wyjątkowo stwierdza się, że „brak informacji o żywieniu się różnymi ślimakami, co jest jednak prawdopodobne” (W. Hensel 1987, s. 161). Inna sprawa, że przeglądając opracowania malakologiczne odnoszące się do badań wczesnośredniowiecznego Poznania – przyznaję, nie sięgałem do ewentualnych innych, dotyczących terenów, gdzie był naturalny zasięg winniczka (J. Urbański 1951, s. 104; tenże 1963, s. 229) – nie natrafiłem na chociażby jednego owego ślimaka (M. Klichowska 1960; 1961; 1974).

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Wykaz skrótów

Komorowo... — *Komorowo, stanowisko 1. Grodzisko kultury łużyckiej i osadnictwo wczesnośredniowieczne. Badania specjalistyczne*, T. Malinowski red., Zielona Góra.

Literatura

Źródła

Jan Długosz — *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego, księga pierwsza, księga druga*, J. Dąbrowski red., Warszawa 1962.

Opracowania

Abraham W.

1962 *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy XII wieku*, wyd. 2, Poznań.

Buko A.

2005 *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej*, Warszawa.

Dembińska M.

1978a *Zbieractwo*, [w:] *Historia kultury materialnej Polski w zarysie*, t. 1, M. Dembińska, Z. Podkowińska red., Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 97–101.

1978b *Pożywienie*, [w:] *Historia kultury materialnej Polski w zarysie*, t. 1, M. Dembińska, Z. Podkowińska red., Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 289–308.

Dusza T.

2000 *Kazimierz Biskupi*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 8, B. Migut red., Lublin, s. 1291–1292.

Dzieduszycki W., Przybył M.

2002a *„Trakt cesarski” – próba odtworzenia przebiegu drogi pielgrzymki Ottona III do Gniezna na podstawie analizy źródeł pisanych i archeologicznych*, [w:] *Trakt cesarski. Iława-Gniezno-Magdeburg*, W. Dzieduszycki, M. Przybył red., Poznań, s. 17–32.

2002b *Wizyta Ottona III w Polsce w roku 1000. Droga podróży cesarskiej przez zachodnie rubieże państwa pierwszych Piastów*, „*Studia Zachodnie*”, t. 6, s. 55–61.

Dzięczkowski A.

2004 *Materiały malakologiczne i botaniczne*, [w:] *Komorowo...*, s. 139–146.

Górska-Gołaska K. [KGG]

1988 *Kazimierz*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. 2, z. 1, A. Gąsiorowski red., Wrocław s. 150–153.

Grabska M., Malinowski T.

1975 *Wyniki badań powierzchniowych w rejonie Jeziora Bytyńskiego*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t. 25, s. 160–165.

Hensel W.

1950 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 1, Poznań.

1959 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 3, Warszawa.

1980 *Polska starożytna*, wyd. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

1987 *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna*, wyd. 4, Warszawa.

Jura C.

2005 *Bezkręgowce. Podstawy morfologii funkcjonalnej, systematyki i filogenezy*, wyd. 3, Warszawa.

Kaźmierz

b.r.w. *Kaźmierz. Historia, zabytki, turystyka, promocja firm*, Kaźmierz.

Klichowska M.

1960 *Ślimaki i małże na stanowisku Ostrów Tumski 13*, [w:] *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 2, W. Hensel red., Wrocław–Warszawa, s. 188–189.

1961 *Materiały zoologiczne ze stanowiska Ostrów Tumski 17 w Poznaniu (1953–1954)*, [w:] *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 3, W. Hensel red., Wrocław–Warszawa, s. 109–111.

1974 *Sprawozdanie z badań nad zawartością próbek organicznych z wykopu II przy Placu Katedralnym w Poznaniu z 1958 r.*, [w:] *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 4, W. Hensel, J. Żak red., Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 47–49.

Kostrzewski J.

1929 *Wykopiska na Wyspie Komorowskiej Jeziora Bytyńskiego*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 10, s. 158–160.

1934 *Grodzisko kultury łużyckiej w Komorowie, w pow. szamotulskim w Wielkopolsce*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności”, t. 38, s. 38–41.

1962 *Kultura prapolska*, wyd. 3, Warszawa.

Kowalenko W.

1938 *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*, Poznań.

Kurnatowska Z.

2002 *Organizacja grodowo-terytorialna Wielkopolski w okresie wczesnopiastowskim, a hipotetyczny przebieg drogi Ottona III do Gniezna*, [w:] *Trakt cesarski. Iława–Gniezno–Magdeburg*, W. Dzieduszycki, M. Przybył red., Poznań, s. 91–101.

2008 *Początki i rozwój państwa*, [w:] *Pradzieje Wielkopolski. Od epoki kamienia do średniowiecza*, M. Kobusiewicz red., Poznań, s. 297–395.

Kürbis B.

2001 *Brun z Kwerfurtu i początki kultu Pięciu Braci*, [w:] *Polska na przełomie I i II tysiąclecia*, S. Skibiński red., Poznań, s. 115–127.

Labuda G.

2004 *Szkice historyczne X–XI wieku. Z dziejów organizacji Kościoła w Polsce we wczesnym średniowieczu*, Poznań.

Makowiecki D., Makowiecka M.

2004 *Zwierzęce szczątki kostne*, [w:] *Komorowo...*, s. 19–92.

Malinowski T.

1972 *Znaczenie badań wykopaliskowych na grodzisku w Komorowie, pow. Szamotuły, dla problematyki wczesnej epoki żelaza w Polsce*, „Sprawozdania z posiedzeń komisji naukowych [Oddziału PAN w Krakowie]”, t. 15, s. 356–359.

1973 *Badania grodziska kultury łużyckiej w Komorowie, pow. Szamotuły, w latach 1970 i 1971*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 25, s. 83–100.

1977 *Badania wykopaliskowe na stan. 3 i stan. 12 w Komorowie, gm. Kaźmierz, woj. poznańskie w 1975 r.*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 26, s. 213–221.

1990 *Ergebnisse der von dem Lehrstuhl für Geschichte der Pädagogischen Hochschule in Słupsk vorgenommenen Untersuchungen über die jüngere Bronze- und Früheisenzeit*, [w:] *Interregional cultural relations between Polish territories and adjacent regions of central and eastern Europe*, J.K. Kozłowski red., Archaeologia interregionalis, z. 11, Warszawa, s. 125–129.

2004 *Zagadnienia wstępne*, [w:] *Komorowo...*, s. 5–18.

- 2005 *Wczesnośredniowieczne groby jeźdźców z Komorowa*, [w:] *Europa Środkowo-Wschodnia. Ideologia, historia a społeczeństwo*, J. Dudek, D. Janiszewska, U. Świdarska-Włodarczyk red., Zielona Góra, s. 473–484.
- 2006 *Komorowo, stanowisko 1: grodzisko kultury lużyckiej – faktoria na szlaku bursztynowym*, Rzeszów.
- 2008 *Archeologia o średniowiecznych i nowożytnych mieszkańcach Komorowa*, Kaźmierz.
- 2012 *Mieszkańcy faktorii na szlaku bursztynowym z około IX–VIII wieku przed naszą erą w Komorowie, powiat szamotulski*, Kaźmierz.
- Malinowski T., Malinowski A., Lorkiewicz W.
1994 *Komorowo, stanowisko 12: cmentarzysko wczesnośredniowieczne*, Słupsk.
- Pawlikowski M.
2004 *Wyniki badań mineralogicznych i technologicznych ceramiki*, [w:] *Komorowo...*, s. 163–176.
- Przybył M., Dziędużycki W.
2000 „Trakt cesarski”, „Kronika Wielkopolski”, nr 4 (96), s. 143–146.
- Śliwa P., Janyszek S.
2007 *Przyroda gminy Kaźmierz, województwo wielkopolskie*, Kaźmierz.
- Urbański J.
1951 *Poznaj krajowe ślimaki i małże*, Warszawa.
1963 *Ślimak winniczek Helix pomatia L. – jego systematyka, biologia, znaczenie gospodarcze i ochrona*, „Ochrona Przyrody”, R. 29, s. 215–254.
- Wąsowski R., Penkowski A.
2003 *Ślimaki i małże Polski*, Warszawa.
- Wędzki A.
1964 *Kazimierz Biskupi*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 2, W. Kowalenko, G. Labuda, T. Lehr-Splawiński red., Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 297.
- Zabilska M.
2012 *Depozyty ze szczątkami mięczaków na stanowiskach kultury lużyckiej z Polski. Charakterystyka i próba określenia ich genezy*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Archeologia, 32, Toruń, s. 253–289.

TADEUSZ MALINOWSKI

*HELIX POMATIA L. (EDIBLE SNAIL) FROM KOMOROWSKA ISLAND
ON BYTYŃSKIE LAKE CONSIDERED IN A CHRONOLOGICAL
AND CULTURAL CONTEXT*

S u m m a r y

In a publication dedicated to mollusks found in the context of Lusatian Culture sites from Poland (M. Zabilska 2012) shells of *Helix pomatia* snails found on Komorowska Island were erroneously attributed to this culture (Fig. 1). While there is an Early Iron Age stronghold identified as Lusatian Culture on the island, the remains of these embankments were used by later inhabitants from the Medieval period for the construction of their fortified town. This occupation can be dated from the turn of the 8th and 9th c. through the first half of the 13th c. Later still, in the 14th and 15th c., a castle was built on the island.

Malacological research has demonstrated that the *Helix pomatia* species was brought to Wielkopolska (Great Poland) in the 10th–11th c. by monks using it primarily as a meat substitute during the

fast. The discovery of four shells of this gastropod in a layer of Lusatian Culture attribution is not tantamount to the gastropod being used in this culture. In winter this species of snail burrows in the ground even to a depth of 20 cm, therefore the snails found in Lusatian Culture layers must have burrowed down from the medieval level, where five other such shells were found. The largest number of shells, nine, was recorded in a mixed layer, which was of youngest date and which contained both late medieval and modern objects.

Archaeological excavation of Komorowska Island have covered only a small part of the area so far and have not distinguished a feature of Early Medieval date that could be interpreted as the residence of monks cultivating snails. Five monks, called the Five Brother Martyrs, are said to have been martyred in 1003 in the locality of Kaźmierz, which is just 6 km away as the crow flies, but the strictest anchoretic rule that they are alleged to have followed rather precludes the assumption that they could have been responsible for cultivating snails on Komorowska Island.

The Early Medieval stronghold on the island must have had high status, however, as it appears to have been the home of a group of warriors from the early Piast elite. Discoveries at a nearby Early Medieval cemetery on the mainland (Fig. 1) included two adult male burials. The deceased could be identified as mounted warriors on the ground of the finds: typical small iron-fitted wooden buckets found in both graves, a knife in ornamental sheath in one grave and the iron spurs, particularly telling in this case, found in the other tomb (Fig. 2). The graves could be dated between the 2nd half of the 10th and the 1st half of the 11th c. Moreover, burials of this kind occurred near important communication routes of the time.

A trail of this kind most likely led through Komorowo. The German emperor Otto III, for example, was supposed to have traveled along this trail upon returning from a pilgrimage to the tomb of St Adalbert in March 1000 (Fig. 3). It cannot be excluded that even if he did not stay overnight, he could have at least rested and partaken of a meal at the fortified town on the island, which was reached by a wooden bridge (Fig. 1).

An Early Medieval town of some considerable status in the 10th and 11th c., as indicated by the two graves of mounted warriors and the alleged visit of a German emperor, is likely to have been the home of monks cultivating this species of edible snail. It is a terrestrial species which could not have reached the island unless brought there by humans. It cannot be excluded that at least some of the snails from a layer containing medieval artifacts, among others, testify to snail cultivation by the owner of the later castle on the island. In the 15th c., troves of foreigners coming to Poland and frequent visits of Poles in Western Europe had triggered a taste for edible snails, which started to be cultivated for culinary purposes.

Translated by Iwona Zych

Adres Autora:

Prof. dr hab. Tadeusz Malinowski
ul. Święty Marcin 29 m. 7
61-806 Poznań

